

LÉLEKTÖREDÉKEK – VÁZLAT SCHLEIERMACHER VALLÁS-FOGALMÁNAK PLATÓNI EREDETÉRŐL

VALASTYÁN TAMÁS

*„Platón filozófiája méltó előszó az eljövendő
valláshoz.”*

(Friedrich Schlegel: 27. Eszme-töredék)

„Jó és van rokonértelmű szavak Platónnál”

(Kerényi Károly: Platonizmus)

Ha egymástól olyannyira különböző zseniális koponyák, mint például Martin Heidegger és Paul Natorp szükségesnek érzik azt hangsúlyozni, hogy episztemikus és ontológiai beállítódásunk műveléséhez, mi több frissítéséhez elengedhetetlen e beállítódás eminens formáinak – mint pl. a hermeneutika vagy a fenomenológia – platóni gyökereit újra-felkutatni, s újra rendezni e téren előítéleteink s belátásaink, azaz véleményünk rendjét, nos akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy az európai szellem története egy folyton telítődő-üresedő aporetikus zárványban alakul: ti. soha nem voltunk, vagy legalábbis nagyon ritkán igazi platonisták, s mindig platonikusán szemléltük a dolgokat.

Az igazi platonistát én úgy képzelem el, mint József Attila híres versének állatfiguráját, pontosabban ahogy az színre lép: lukba megriadt egerke tudniillik az igazi platonista. Egy épp nyíló pillanatba rögzül. Egy rögzülten nyitott esemény részese, egyszerre alakítja és elszenvedti a vele történeteket. Egyként van kívül és belül. A kint és a bent közt nyíló résben van (lásd az egerlyuk modernkori kultúrtörténetét mondjuk Dosztojevszkijtől József Attilán át Grassig). Nos az európai metafizika története során a létérzékelő, megismerni vágyó individuum igen kevés alkalommal tudott ellenni (ha tetszik mert megriadni) ebben az ontológiai és episztemikus résben, mert hol *bent* rendezkedett be – mondjuk a zárt én vagy az önmagában/val elégséges szubjektivitás önelégült keretei között – hol *kívül* maradt – az éntől távoli, valamiféle idegen eszmeiségben lelt otthonra –, de csak ritkán volt képes felvállalni a köztesség állapotát. Előadásomban röviden azt szeretném bemutatni, hogy a német kora romantikus filozófiai, esztétikai, sőt teológiai attitűd volt az egyik ilyen ritka kivétel. Azon belül Friedrich Schleiermacher vallásfilozófiája pedig különösen is platonikus, az előbb említett értelemben.

Az ma már világosan állhat előttünk, hogy a német idealizmus milyen ösztönzéseket nyert Platón filozófiájától. Sőt mára már többek – Heidegger-től Gadamerig, Rüdiger Bubnertől Manfred Frankig – áldásos interpretatív törekvésének eredményeképp a német idealizmus és a platonizmus megváltozott helyiértékű, tudniillik pozitív értékítéletű és affirmatív viszonyában gondolhatunk újra bizonyos alapvető kérdéseket. „Platón felfedezésével a német idealizmuson belül radikálisan és éppoly hirtelen történt meg a változás, amelynek folytán az eddigi mellékösvény előtérbe került” – írja Bubner.¹ Azaz az ez idáig többnyire anti-platonikusként kezelt idealista tradícióban egyre inkább nyilvánvalóvá válhat a platonikus eredet. Utalhatunk itt Schelling *Timaiosz*-kommentárjára, vagy Friedrich Schlegel és Schleiermacher korszaksos elhatározására, hogy lefordítják az összes Platón-dialógust (amit aztán egyedül Schleiermacher végez el). De megemlíthetjük a Schlegel-fivérek görög-ség-stúdiumait is, azon belül Friedrichnek *A görög költészet tanulmányozásáról* írott zseniális esszéjének azon nyilvánvaló platóni inspirációjú részletét, ahol az ideális ábrázolásról van szó. Itt Schlegel a következőket írja: „Ideális pedig akkor az ábrázolás ... ha az ábrázolt tárgyat az ábrázoló szellem törvényeinek megfelelően választják s rendezik, s ahol lehet, formálják is.” Egy éppen ehhez a részhez fűzött lábjegyzetben Schlegel tovább árnyalja platonikus irányban gondolatát. Hemsterhuis *Simonja* kapcsán ugyanis szókratészi poézisről beszél, amely által – ahogy fogalmaz – „az egész elrendezése se nem didaktikus, se nem drámai, inkább ... ditirambikus”, amely „az erkölcsi érzület legszabadabb kiadását, nagy s jó érzések közlését” jelenti.²

Ez utóbbi megfogalmazás már Schleiermacher vallás-fogalmának egyik komponensét, az érzést érinti. Még mielőtt azonban e probléma tartalmi részével foglalkoznánk, először hadd említsek formai párhuzamokat Schleiermacher egyik legnagyobb hatású műve, *A vallásról* tartott beszédei – mert-hogy talán ebben a szövegben kristályosodik ki a legegységelműbb csillanással a vallásról alkotott elképzelés szerzőnké – és a szókratészi poézis, azaz a dialógus között. Schleiermacher egyik levelében így ír Platónról 1802-ben: „Platón vitathatatlanul az az író, akit a legjobban ismerek s akivel szinte össze vagyok nőve.”³ Nos ez a szimbiózis tetten érhető a *Beszédek* narratív kibomlásában, e narráció azon jellegében, amit meglehetősen ambivalens

---

¹ Rüdiger Bubner: *Platon – der Vater aller Schwärmerei*. In: Antike Themen und ihre moderne Verwindlung. Idézi: Bacsó Béla: *Lét és priváció*. In: Uő: „Mert nem mi tudunk...” Bp., Kijárat. 1999. 38. o.

² Friedrich Schlegel: *A görög költészet tanulmányozásáról*. In: A. W. Schlegel és F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*. Bp., Gondolat. 1980. 144-145. o.

³ Idézi: Szelényi Ödön: *Schleiermacher vallásfilozófiája*. Békéscsaba, kiadó nélkül, 1910. 34. o.

fogalmisággal talán úgy lehetne a legpontosabban visszaadni, hogy e mű szókratikus nagymonológ. A szerző egyik kitűnő magyar méltatója, Tavasz Sándor azt írta 1918-ban, hogy Schleiermacher „Platón-tól mindenekelőtt a dialektikai művészet nagyrabecsülését tanulta. A Dialektika fogalmát teljesen azonos módon állapítja meg s azt úgy nézi, mint amely nemcsak formát ad a tudásnak, hanem a dialektikus vitaművészettel produkálni is képes azt. A prófétai hangú *Reden über die Religion* elragadtatót látásaiból egy jó rész a *Platón* lelkének hatása alatt fakadt.”⁴ Valóban, a beszédek sajátos belső dinamikája, lüktetése, ritmizáltsága révén a mű megidézi a szókratikus dialógus formáját. Schleiermacher rávezető, meggyőző retorikájában van egyfajta jó értelemben vett heveség, kifakadás, másrészt a folytonos perspektíva-váltó érveléstechnika révén sikerül éberen tartani hallgatóját-olvasóját. Ez is Szókratészra emlékeztet. Egy helyen utal is Szókratészra a szerző: „Kedvem lenne néhány szókratészi kérdéssel rátok pirítani, és annak az elismerésére készíteni benneteket, hogy bár a közönséges dolgokban ismeritek az elveket, melyek szerint a hasonlókat egymás mellé állítják, és a különöst az általánosnak alárendelik, csak ezeket az elveket itt nem akarjátok alkalmazni, hogy tréfát úzzetek a világgal egy ilyen komoly tárggyal kapcsolatban.”⁵ Tudniillik a vallással kapcsolatban, melyet ismertként, tudottként vagy a megismerésre és tudásra alkalmatlanként kezel az ember. Schleiermacher tehát Szókratészhez hasonlatosan megpróbálja rávezetni a hallgatóságát-olvasótáborát önnön tudatlanságuk alapjaira és azok belátására. Tehát mélyen egyetértünk Tavasz Sándorral abban, hogy a fiatal teológus gondolatainak, eszméinek megfogalmazásakor nem csupán formát talált a dialektikus vitaművészet szókratikus hagyományában, hanem elevenen, produktívan, azaz teremtő módon alkalmazta is azt.

Schleiermacher produktivitásának egyik legfontosabb s alapvetően (kora) romantikus jellemzője, a vallás tematikájának nem dogmatikus, hanem esztétikai megragadása és ábrázolása. Mindennek jobb megértéséhez talán nem érdemtelen egy bár sokat idézett, de többnyire félre-értelmezett és -értett nagy hírű iratra, *A német idealizmus legrégebb rendszerprogramjára* visszautalni, melyben nem utolsósorban a német idealizmus platóni öröksége s esztétikai szemlélete és orientációja is benne rejlik. Nos, e töredékben fennmaradt (eleve töredékként született?!) szövegben olvassuk a következőket: „oly gyakran halljuk, hogy a nagy tömegeknek *érzéki vallása*

---

⁴ Tavasz Sándor: *Schleiermacher philosophiája*. Kolozsvár, Stief Jenő és társa könyvnyomdai műintézete. 1918. 86. o.

⁵ Schleiermacher: *A vallásról*. Bp., Osiris. 2000. 28. o. A szövegben zárójelben megadott oldalszámok e kiadásra vonatkoznak.

kell, hogy legyen. Nemcsak a tömegeknek, hanem a filozófusnak is. Az ész és a szív monoteizmusa, a képzelőerő és a művészet politeizmusa – erre van szükségünk!” A töredék e szavakkal zárul: „Egy magasabbrendű szellemet küld közénk az ég, hogy új vallás alapíttassék, s ez a vallás az emberiség utolsó, legnagyobb műve lesz.”⁶ Az érzéki vallás terminusa s alkotóelemei, az ész, a szív, a képzelőerő és a művészet alkotják azt az esztétikai kontextust és beállítódást, melyben a kora romantika alkotói olyannyira – minden különbözőségük ellenére – egyetértőleg osztoztak. E fogalmak persze sajátos metamorfózisokon mennek keresztül folyamatosan, így lehetséges pl. az, hogy az erényt „energiává vált észként” határozza meg Friedrich Schlegel, azaz valami olyan mindent átható elevenségként, ami már kétségtelen rokonságot mutat Schleiermacher szemlélet fogalmával – mely fogalom az érzés mellett a másik fontos alkotóeleme Schleiermacher vallás-fogalmának –, és ami a szemlélet, a vallásos embert az univerzummal köti össze.

Schleiermacher vallás-terminusának esztétikai relevanciáját az ilyen s ehhez hasonló megfogalmazások támasztják alá: „a vallás pedig nem más, mint a végtelen iránti érzék és ízlés” (32.). Kanti reminiscenciák idéződnek az emberben, méghozzá a fenséges analitikája kapcsán mondtak, amikor a következő sorokat olvassa: „Nem az ég dörgésében vagy a tenger félelmetes háborgásában kell a Mindenhatót felismernetek, és nem a virágok hamvaságában vagy az alkonyipír ragyogásában kell a szerető és jóságos lényt megtalálnotok.” (45.) „A belső életben képeződik le az univerzum, s csak a belső révén válik a külső érthetővé.” (50.) Kant tudniillik azt mondja, hogy helytelen „fenségesnek nevezni magát a hatalmas, viharosan háborgó óceánt: látványa rettentő, s az elmének már jó néhány eszmével kell telítve lennie ahhoz, hogy egy ilyen szemlélet által ráhangolódhasson egy olyan érzésre, amely maga fenséges”⁷, azaz az elmében vagy kedélyben magában van, idéződik fel, aktivizálódik a fenségesség érzése, nem kint a természetben.

A Kantra való utalás már csak azért sem tűnik haszontalannak, mert benne megjelenik az a két fogalom, melyek Schleiermacher vallás-konceptiójának, mondhatni, vázát alkotják: tudniillik a szemlélet és az érzés. E fogalmak szintén e koncepció esztétikai jellegét erősítik, egyúttal lehetővé válik általuk bemutatni a platóni inspiráció elevenségét. „A vallás lényege nem a gondolkodás és nem is a cselekvés, hanem a szemlélet és az érzés” – hangzik az egész könyvet, az összes beszédet átható és meghatározó gondolat (31.). E meghatározás ugyanakkor szerepét vagy rendeltetését

---

⁶ *A német idealizmus legrégebb rendszerprogramja.* In: Magyar Filozófiai Szemle, 1985/5-6. 812. o.

⁷ Kant: *Az ítélőerő kritikája.* Szeged, Ictus. 1997. 164. o.

tekintve arra hivatott, hogy a vallást elkülönítse mind a metafizikától, mind a moráltól. Ez az elkülönülés-elkülönítés a vallás önállósága, legitimitása bizonyításának szándékán túl mindenekelőtt azért kardinális, mert ily módon észrevehetővé válik, hogy a vallás nem pusztán az embert tekinti minden viszony középpontjának, miként a metafizika (a görögség után pedig egyre inkább), és nem pusztán a szabadság tudatából és cselekvési teréből indul ki, mint a morál, hanem – s ez lesz a döntő Schleiermachernél – egyrészt „a végtelent keresi az emberben, amelynek az ember, miként minden egyedi és véges dolog is, lenyomata és kifejeződése” (31.), másrészt „ott lélegzik igazán (ti. a vallás –V.T.), ahol a szabadság maga már újból természet lett; személyisége és különös képességei játékán túl ragadja meg az embert, és arról a nézőpontról szemléli, ahol, akarja vagy nem akarja az ember, de annak kell lennie, ami” (32.). Ezek a megfogalmazások a maguk interpretatív allúzióiban, gazdag átformáltságukban idézik meg Platón ideákra vonatkozó nagy gondolatának talán két legfontosabb összetevőjét, a képiségre (a véges a végtelen lenyomata és kifejeződése) és a létre (az embernek annak kell lennie, ami) vonatkozó jellegét, tehát az esztétikai és az ontológiai relevanciáját.

Schleiermacher Platón-inspirációjának legszebb csillanású átértelmezése „az univerzum szemléletének” szintén nagy gondolatában inkarnálódik. „Az univerzum szemlélete – kérek benneteket, barátokozatok meg ezzel a fogalommal – egész mondandómnak a sarkpontja, ez a vallás legáltalánosabb és legmagasabb formulája” (34.). A szemlélet nem pusztán kivetítés és nem is a percepció egyfajta, intellektualizált módja. A szemlélet teremtő viszonyrend, folyamatos léteremtő megpillantás. Vagy ahogy Kerényi Károly írja *Platonizmus* című ingeniális esszéjében – melynek megfogalmazásai e helyt úgy gondolom megvilágító erővel bírhatnak – a szemlélet a világ arculatának valamely módon történő megpillantása. Van a világnak szám-arculata, van változás-arculata. Az előbbiként Püthagorasz, az utóbbiként Hérakleitosz ragadta meg a világot. Platón a világ idea-arculatát pillantotta meg. És Schleiermacher kétségkívül leginkább ehhez kapcsolódik. A ideát nem lehetséges egyszerűen „fogalom”-ként fordítani – mondja Kerényi. „*Idea, eidos*, e két egygyökerű, egyjelentésű görög szó eredetileg annyi, mint 'a megpillantás tárgya' (*idón*: 'aki látott'). De nem pusztán a testi, hanem a szellemi megpillantásé, a megtudásé is (*eidos*: 'aki tud'). Nem 'fogalom', hanem tudott, a szellem szemével látott 'alak' az 'idea' helyes fordítása.”⁸ E szellemi látás öleli fel a világot, amely látás „szerve”, egyben

---

⁸ Kerényi Károly: *Platonizmus*. In: Uő: Halhatatlanság és Apollón-vallás. Bp., Magvető. 1984. 472-473. o.

lehetőségfeltétele Schleiermacheernál is, miként Platónnál a lélek vagy lelkület. „Ha az idea-megpillantásban a lélek legmélyebb rétegéhez – mai szóval: a tiszta szellemhez – megnyílt a kút, akkor már ömlik. A világ átlátszóvá lett, a lélek teljes emlékezetűvé. Mindkettőn egyszerre áttört az idea, felfakadt kettejükön a tudás egyetlen forrása: az, ami *van*” – írja Kerényi, összefoglalva, egyben egymásra vonatkoztatva, egymásból kifejtve az idea esztétikai és ontológiai jellegét. „Az univerzum szemlélete az, amely mindenből kifejlődik, és megragadja a lelkületet, s csak aki valóban mindenütt megpillantja ezt a szemléletet, aki nemcsak minden változásban, de magában minden létben is csak ennek a szellemnek a művét és ezeknek a törvényeknek a megvalósulását és megjelenését találja, csak annak a számára lesz minden látható egyúttal valóságos, Isten által alkotott és áthatott világgá és egygyé” (49.) – fordítja át a maga vallás-konceptiójába a platonikus alap gondolatot Schleiermacher. A legfőbb platóni idea, mint tudjuk, a jó. A görög *agathon* szót szokás ekként magyarázni. Mi a jó az ideák világában? – kérdezi Kerényi. Hadd idézzem – egy kicsit hosszabban – a megkísérelt választ is: „Az, hogy ott minden 'van', míg a mi világunkban minden csak keletkezik és elmúlik. Az ideák 'jóság' szemben a mulandó lények és dolgok 'rossz-ságával', silányabb mivoltával – legyen szabad ezt az erőszakolt szót használni erre – a 'vanás'. 'Jó' és 'van' rokon értelmű szavak Platónnál. De nem azért, mert minden létezés jóságból fakadt – keresztény értelemben az *Eterno Amore* (örök szeretet) jóságából –, hanem azért, mert az egyetlen igazi 'jóság' a 'való' előkelősége, az a rangja minden elmúlandók felett, hogy van. Vagy még pontosabban: vonatkozás-talanul és viszonyítatlanul, abszolút előkelőségében mutatni meg mintául a létet: ez van még a 'vanni' felett is, ez az a 'jó-ság', amelyből minden létezés származik, elsősorban az ideáké”.⁹ Ez tehát az a platóni idealisztikus, *ideális*, idea-orientációjú impulzus, ami termékenyítőleg hatott a korai Schleiermacher érzés- és gondolatvilágára, amelyből saját vallás-konceptióját – amely jegyezzük meg, elemi erővel hatott a kortársakra, különböző előjelekkel (David Strauss és Friedrich Schlegel mint két végpont) – mint univerzalizisztikus létszemléletmódot megalkotta. Amely által szemlélhető, s amely által egyáltalán van az ember számára a világ.

Ha közelebből szemügyre vesszük a vallás-konceptió szemlélet melletti másik alapösszetevőjét, az érzés-fogalmat, ott szintén tisztán észrevehető a platóni inspiráció. Schleiermacheernél az érzés nem pusztán affekció, sokkal inkább afficiáció, áthatás, a szemlélő és az univerzum közötti eredendő és meghitt, személyes viszony: „az univerzum azon működései, melyek által a

---

⁹ Im. 474. és 475. o.

végesben magát számotokra megnyilvánítja, egyúttal új viszonyba is hozzák lelkületetekkel és lelkiállapototokkal az univerzumot; s amikor ezt szemléletek, óhatatlanul különböző érzések ragadnak meg benneteket” (40.). Szemlélet és érzés között tehát motivált kapcsolat van, ezt Schleiermacher „kötött viszonynak” nevezi, amely révén az egyik nem hatalmasodhat el a másik fölött, hanem folytonosan egyensúlyi helyzetben vannak. A *vallás lényegéről* szóló Második beszéd kardinális pontjához érkezett tehát e belátásával a fiatal teológus, hiszen szemlélet és érzés arányos együtt-léte mindenképpen az egyik legfontosabb felismerésnek tekinthető a vallásfogalom vonatkozásában Schleiermachernál. És ezen a ponton kerül elő a szövegben Platón talán legismertebb metaforája, a nap képe: „hát csoda az, ha az örök világ úgy hat szellemünk érzékszervére, miként a nap a szemünkre, amikor úgy elkápráztat bennünket, hogy minden egyéb nemcsak egy pillanatra tűnik el előlünk, hanem minden tárgy, amelyet szemlélünk, még jóval utána is a nap képével olvad össze, és a nap ragyogása aranyozza be?” (40). Schleiermacher számára a nap ragyogása nem mint a káprázat forrása jelenik meg, az elvakítás-elvakulás lehetségessége, hanem mint a megpillantás, a szemlélés telje, a nap képével való összeolvadás adja meg a dolgoknak a kontúrjait, az igazi láthatóságot. Miként Platón írja híres barlanghasonlatában: „S végül aztán a napot is – de nem a víz tükrében, s nem valami más helyen lévő hasonmását, hanem őt magát, a maga valóságában, s a maga helyén – meg tudná pillantani, s eredeti minőségében megszemlélni”¹⁰ (tudniillik barlangból a napvilágra felérkező). E valláskonceptió esztétikai meghatározottságát bizonyítja Schleiermacher azon megfogalmazása, miszerint a vallás „érzéseinek hatalmukban kell tartaniuk bennünket, nekünk pedig meg kell tartanunk, ki kell mondanunk és meg kell jelenítenünk őket”, mert ha ugyanis ennél többet akarna kezdeni az ember ezekkel az érzésekkel, „még ha tényleges cselekedetekre ösztönöznek és tettekre sarkallnak is”, az bizony babonáságnak minősülne (40.).

Így állhat előttünk egy megriadni, de nyugalmat találni is merész „igazi” platonista. Ellentétes irányokba lendülő merészsége az utókor egy inspirált olvasója előtt mindenképp szimpatikus. A lélekről, az emberi lelkületről tudott olyasmit mondani, ami a tengeri Glaukosz csúf, kagylók, ázalagok és kavicsok benőtte mitikus teste alatt ezüst csillámlással megpillantható.¹¹ Persze már ezernyi töredékre, szikrákra törten – de mégis pillanatidőre észrevehetően.

---

¹⁰ Platón: *Állam*. In: Platón összes művei. Bp., Európa. 1984. 458. o.

¹¹ *Im*. 693-694. o.